

Абдулло АБДУВОХИДОВ,
Саййид Муҳйиддин махдум ўрта махсус
ислом билим юрти ўқитувчиси

БАҲОУДДИН НАҚШБАНД ҲАЁТИ ВА НАҚШБАНДИЯ ТАРИҚАТИ

XIV аср Ўрта Осиё тасаввуфининг йирик намоёниси, машҳур авлиё, нақшбандия тариқатининг асосчиси ва пешвоси бўлмиш Баҳоуддин Муҳаммад ибн Бурҳонуддин Бухорий Ислом оламида “Ҳожаи бузrug” ва “Шоҳи Нақшбанд”¹ номлари билан машҳур бўлган.

Баҳоуддин Муҳаммад 1318 (ҳижрий 718) йили Бухоронинг Қасри Ҳиндувон (кейинчалик унинг номи билан юритилган Қасри Орифон) кишлоғида дунёга келган. Ҳазрат Алишер Навоий Нақшбанднинг бу жойда туғилганини тасдиқлаб, “Ҳожа Муҳаммад Бобои Самосий Қасри Ҳиндувондан ўтарда дер эмишларки, бу туфроғдин бир эр (забардаст шахс) иси келадур. Қасри Ҳиндувон Қасри Орифон бўлгай”, – деб ёзгандилар².

Нақшбанднинг онаси Биби Орифа, отаси Саййид Жамалиддин эса тўқувчи ва нақш солувчи уста бўлган. Муҳаммаднинг буюк тариқат эгаси бўлиб етишувида сўфийлар билан яқин муносабатда бўлган бобосининг хизмати катта. Айнан у Муҳаммадда тасаввуф

илм-и ирфонига қизиқиш уйғотди ва уни шу йўлда тарбиялашга аҳамият берди. Баҳоуддин Муҳаммад Бухорода таҳсил олгач, уни бобоси Азизон тариқатининг шайхи Ҳожа Муҳаммад Самосийга олиб боради³. Шайх уни ўғил қилиб, ўз тарбиясига олади. Самосий вафоти олдида ўз халифаси амир Саййид Кулолга Муҳаммадни ўзига шогирд қилиб олишни, уни Ҳожагон тариқати жамоасига қўшиб, уларнинг тариқатини Муҳаммадга ўргатишни васият қилади.

Бўлажак аллома етти ёшиданок Қуръони каримни тўлиқ ёд олди. У Имом Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий, Ҳаким ат-Термизий каби алломалар, Аҳмад Яссавий, Хўжа Али Ромитаний каби машойихларнинг асарларини тинмай ўқиди, ўзи ҳам китоблар ёзди.

Ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанд бевосита Амир Сайид Кулол, Қусам Шайх, Халил оталардан таълим олган бўлса-да, Ҳожагон тариқатининг асосчилари, Мовароуннаҳр ва Хуросон халқларининг буюк мутасаввиф донишмандлари Шайх аш-шух Юсуф Ҳамадоний (1048-1140) ва унинг тўртинчи шогирди Ҳожаи жаҳон – Ҳожа Абдулҳолик

¹ Наврўзова Г. Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. – Т.: Фан, 2005.

² Турар Усмон. Тасаввуф тарихи, Т.: Истиқлол, 1999 й. – Б. 107.

³ Ҳомидий Х. Тасаввуф алломалари. – Т.: Шарқ, 2004.

Ғиждувонийлар у кишининг маънавий устозлари эди⁴.

Баҳоуддин Нақшбанд Хожа Абдухолик Ғиждувоний ва унинг устози Юсуф Ҳамадонийга нисбатан увайсия (яъни билвосита, маънавий шогирд) ҳисобланади. Бу сўз Пайғамбаримиз Расули Акрам алайҳиссаломни кўрмай, учрашмай у зотга маънавий шогирд бўлган Увайс Қаранийга нисбати берилган. Кейинчалик тасаввуф илмида кенг жорий этилган.

Баҳоуддин Нақшбанд икки марта ҳаж зиёратини қилган⁵. Шамсуддин Сомийнинг “Қомус ал-аълум” китобида ёзилишича, иккинчи марта ҳаж зиёратига борганида шогирди Хожа Муҳаммад Порсо унга ҳамроҳ бўлган. Қайтишларида Нишопур ва Ҳиротга кириб, айрим машҳур шайхлар билан учрашиб, уларнинг суҳбатларидан баҳраманд бўлган ва Ҳиротда бир муддат истиқомат қилиб қолган.

У Бухорога қайтгач, қолган умрини шу ерда ўтказди. Амир Кулолнинг васиятига биноан тасаввуф йўлининг халифаси – раҳнамоси бўлиб қолди. Маноқиб китобларида ёзилишича, Хожа Баҳоуддин умри охирлаганини сезгач, Бухоронинг қарвон саройларидан бирига бориб, ҳолсизланиб ётади. Жони узилаётган лаҳзада жойнамоз устида фотиҳага қўл очиб, узоқ ўтириб қолади ва руҳи шу алфозда танадан ажралади. Баҳоуддин Нақшбанд 1389 (ҳижрий 791) йили 73 ёшида вафот этади ва киндик қони тўкилган Қасри Орифонда дафн этилади. Бу ҳақда Алишер Навоий ҳам ўзининг “Насойим ал-муҳаббат” асарида: “Алар ҳижрий етти юз тўқсон бирда, робиул аввал ойининг учида, душанба кечаси (73 ёшда) оламдан ўтибтурлар”⁶, – деб ёзганлар.

Буюк шоирлар – Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоийлар ҳам Нақшбандия тариқатига амал қилганлар, унинг тасаввуфий йўлини тутганлар ва ўз асарларида бунга тарғибот қилганлар⁷. Буюк ўзбек шоири Бобораҳим

Машраб (1640-1711) Нақшбандия тариқати йўлидан бориб, Офок Хожа қўлида таълим олиб, камолга етишди ва тасаввуфнинг йирик вакили сифатида ўз ғазалларида ва “Мабдаи нур” асарида бу ҳақ йўлни поклик, ҳалоллик ва Аллоҳга етишишнинг ягона воситасидир, дея тавсифлайди.

Баҳоуддин Нақшбанд бухоролик улуғ тасаввуф намоёндаси, ватандоши Абдулхолик Ғиждувоний асос солган Хожагон тариқати йўлидан борди ва шу йўлдан борган жамоага раҳнамолик қилиш билан бирга ўзининг Нақшбандия тариқатининг ташкилий асосини қурди. Бу тасаввуфий тариқат унинг халифа ворислари томонидан тўлиқ шакллантирилди. Баҳоуддин Нақшбанд Абдулхолик Ғиждувонийнинг анъана ва ғояларини қайта тиклаб, такомиллаштирди ва давом эттирди. Бу билан у Ўрта Осиё тасаввуфининг икки йирик намоёндаси – Аҳмад Яссавий ва Абдулхолик Ғиждувонийлар сулуклари, қоида, қонун ва усулларини ўз таълимотида давом эттирди. У ҳаётлик давридаёқ Ўрта Осиёда нафақат шаҳарлар аҳолиси, оддий ҳунарманд-қосиблар, савдо аҳли орасида, балки кўчманчи туркий қабилалар орасида ҳам бу таълимот кенг қулоч ёйди, мустаҳкам асосга эга бўлган сунний ислом янада кенг тарқалди. Шу йўсинда унинг номи билан аталган Нақшбандия тариқати шаклланди.

Нақшбандия тариқати қатъий суннийликка асосланган бўлиб, маънавий силсиласи бир томондан Абу Бакр Сиддиққа (527-634), иккинчи томондан Али ибн Абу Толибга олиб борадиган 12 тариқатнинг биридир. Тариқатнинг бу силсиласи “Силсила аз-заҳаб” (олтин силсила)⁸ дея аталиб, тариқатни маънавий томондан Абу Бакр, жисмоний томондан Али ибн Абу Толиб орқали Пайғамбар алайҳиссалом билан боғланишини билдиради⁹. Нақшбандия тариқати Ўрта Осиё ва Хуросондан Қоҳира ва Босниягача, у ердан Гансу ва Суматрагача ҳамда Шимолий Кавказдан Туркия, Ҳиндистоннинг жанубига ва Арабистоннинг Ҳижоз вилоятигача

⁴ Суламий Абу Абдураҳмон. Табоқот ас-суфиййа / Нуриддин Шариба нашрга тайёрлаган. – Қоҳира: Мактабат ал-Хонажи, 1986. – Б. 445.

⁵ Турар Усмон. Тасаввуф тарихи, Т.: Истиклол, 1999 й. – Б. 107.

⁶ Алишер Навоий. Насоимул-муҳаббат. –Т.: Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти. – Б. 135.

⁷ Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. – Т.: Шарк, 2004. – Б. 79.

⁸ Турар Усмон. Тасаввуф тарихи. –Т.: Истиклол, 1999 й. – Б. 89.

⁹ Турар Усмон. Тасаввуф тарихи, Т.: Истиклол, 1999 й. – Б. 107.

етиб боради ва жуда катта ҳудудда амалиётга айланади.

Бу жойларда Баҳоуддин Нақшбанд вафотидан кейин унинг муридлари, кейинчалик халифа ва ворислари Хожа Алоуддин Аттор ва Хожа Муҳаммад Порсолар Нақшбандия тариқатининг мавқеини кенг қўламда ёйиш ва ташкилий тузилишини мустаҳкамлашда жуда катта хизматлар қилдилар.

Ўзининг ижтимоий негизи билан шаҳарларга хос бўлган бу тариқат шаҳар савдо ва хунармандчилик муассасалари билан яқиндан боғланди, унинг хонақоҳ (бурчак, хужра, кулба)лари Мовароуннахрнинг деярли барча йирик ва ўрта шаҳарларида пайдо бўла бошлади.

Бу тариқат ўзининг сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан юқори чўққисига Хожа Аҳрор Валий (1404-1490) даврида кўтарилди. Хожа Аҳрор шаҳар ва кишлоқларнинг кўзга кўринган гуруҳлари, жамоаларининг қўллаб-қувватлаши билан темурийларнинг ўзаро ички низо ва урушларига фаол ва оқилона аралашди ва қирқ йил давомида шу йирик мамлакатнинг йўлбошчиси бўлди¹⁰. Бухородаги Жуйбор шайхлари (XVI аср ўрталари – XVII аср охирлари) ҳам Нақшбандия йўлини тутган ворислар ҳисобланиб, улар Шайбонийлар ва Аштархонийлар ҳукмронлиги даврида муҳим сиёсий кучга ҳам эга эдилар.

Нақшбандия тариқати Мовароуннахрни, қирғиз уруғлари ва қозоқ қабила бирлашмаларини ҳамда шарқий Туркистон аҳолисини ислом динига киришида муҳим аҳамият касб этган.

XIV асрда Марказий Осиёда пайдо бўлган Нақшбандия тариқати Ўрта Осиёдан Афғонистонга, Афғонистон орқали Ҳиндистонга ва бошқа ислом юртларига шиддат билан тарқала бошлади.

Нақшбандия таълимоти Амир Темурнинг мўғуллар истилосига қарши кураш, мустақил давлат барпо этиб, унда маданий-маънавий ривожни таъминлашга интилишда, Амир Темур ва темурийлар даври маданий

юксалишида катта ижобий аҳамият касб этди¹¹. XV асрнинг кўпгина олиму-фозиллари, давлат арбоблари, ижодларида Нақшбандия таълимотидан кенг фойдаландилар, унга илтифотли ва ижодий муносабатда бўлдилар. Заҳириддин Муҳаммад Бобур (1483-1530) даврида, ундан кейин, XVI-XVII асрларда бу жараён янада жадал тус олган. Нақшбандия тариқати XVI асрда Хожа Муҳаммад Бокий Қобулий (вафоти 1605) Ҳиндистонга борганида ҳинд тупроғида ҳам бу тариқат авж олади. Бу машҳур мутасаввиф олим Афғон ва Ҳинд юртларида Хожа Боқибилло номи билан машҳур бўлади. Унинг шогирди Хожа Аҳмад Форух Сирхиндий (1563-1624) эса Нақшбандия таълимотининг XVII асрда Ҳиндистонда кенг тарқалишида муҳим роль ўйнайди.

Шу тариқа Ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанд томонидан асосланган Нақшбандия таълимоти Марказий Осиё, Ўрта ва Яқин Шарқ халқларининг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий ҳаётида жуда катта ўрин эгаллади. Бу таълимот бошқалар меҳнати билан кун кечиришни, текинхўрлик, ижтимоий зулм-истибдодини қатъиян қоралайди ва тарафдорларини аскетизмга (тарки дунёчиликка) қарши, инсонларни фақат ўз кучи, пешона тери билан ҳалол меҳнат қилиб кун кечиришга чорлайди.

Баҳоуддин Нақшбанднинг илм-марифат йўли бугун ҳам ўз аҳамиятига эга. Юрт ривожига ва турмуш фаровонлигига йўлида, ҳазрат Нақшбанд ўғитларига амал қилган ҳолда ҳамжиҳат бўлиб, тежамкор, хайр-саховатли, меҳр-оқибатли бўлиш, мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий юксалишидаги саъй ҳаракатларни ибодат деб билиш, Аллоҳга боғлаш, қўлимизни ҳалол меҳнатга буриш ва касб-хунарга эътибор бериш барчамиз учун муҳимдир.

¹⁰ Доктор Абдулмунъим Ҳанафий. Ал-мавсуа ал-фикхийя. Дор ал-иршод, 1992. – Б. 386.

¹¹ Ислом. Энциклопедияси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. – Б. 45.